

Sto let Václava Lamsera

Letos 24. června 2024 by se dožil sta let Václav Lamser. Málokteré osobnosti přitom česká sociologie dluží tolik a tak málo o ní ví.

Lamser se narodil v Ujkovicích u Dolního Bousova do evangelické rodiny a náboženská víra jej provázela celý život. Snad proto, že v rodné obci žili vedle československých evangelíků také členové Jednoty bratrské (ve třicátých letech si zde dokonce postavili modlitebnu) a vzájemná konfrontace obou vyznání jejich náboženskou horlivost jenom posilovala. Nebo proto, že v mládí přišel o otce a vedle nábožensky založené matky suploval jeho roli pro mladšího bratra a i v dalších životních peripetiích čerpal sílu právě z víry.

Po středoškolských studiích, dokončených v letech druhé světové války, Lamser začal studovat na pražské filosofické fakultě a ještě v roce 1948 dosáhl doktorátu prací na pomezí soudobých dějin, politologie a sociologie – věnoval se vůdcovskému principu v italském fašismu. I když významnou část studia zasvětil sociologii – studijní kurikula tehdy ještě neexistovala, strukturu studia a jeho oborové vymezení si studenti utvářeli v podstatě sami – do tehdejších studentských sociologických aktivit se nezapojil, snad proto, že část studia strávil v zahraničí, konkrétně v Ženevě. To mu patrně pomohlo, že nebyl „vyakčněn“ a studium mohl zdárně dokončit, i když v únoru 1948 proběhl komunistický převrat a nad sociologií se začala stahovat temná mračna.

Absolutorium však byla jedna věc a získání adekvátního zaměstnání docela jiná. Lamser sice vystoupil z národněsocialistické strany, avšak o komunistickou stranickou knížku nestál (nikdy ji také nezískal) a bez ní nebylo v rozjitřené atmosféře snadné najít místo, i když náboženská víra byla „progresivním kádrem“ ještě nějaký čas tolerována. Čerstvý absolvent se proto mohl stát učitelem češtiny a náboženství na národní škole, třebaže jenom na venkově, a teprve zostření protináboženské politiky jej ze základního školství vyhnalo. Vystřídal několik krátkodobých zaměstnání, učil jazyky a byl i účetním zemědělského družstva, díky osobním kontaktům nakonec zakotvil jako knihovník nově zřízeného Výzkumného ústavu řepářského v Semčicích.

Později na to vzpomínal v dobrém, protože kvůli postupujícímu politickému uvolnění knihovna dostala valuty na nákup literatury – a nikým nekontrolo-

Václav Lamser

(osobní archiv Aleny Kubelkové)

vaný bibliotekář jejich část mohl utratit za sociologickou literaturu, o níž měl zájem sám. Zároveň se ve druhé polovině padesátých let jako externista zapojil do analýzy sociálních výzkumů Výzkumného ústavu výstavby a architektury, vedle nemnoha statistických a sociálnělékařských pracovišť jediné instituce, kde se tehdy zakázaná sociologie v alespoň rudimentární podobě dělala. Zda tím sledoval i nějaké odborné cíle, nebo jen zajištění rodiny a její případný přesun do hlavního města (bydlel v té době v Mladé Boleslavi), těžko říci.

Lamserovy vyhlídky se ovšem vzhledem k jeho apolitičnosti a neskrývanému náboženskému přesvědčení nijak nezlepšily, získání nějakého „lepšího“ zaměstnání, neřku-li vstup na akademickou půdu byly zcela mimo diskusi. Zázraky se nicméně občas dějí a v Lamserově případě jej personifikoval Miloš Kaláb (1920–1994). Ti dva se sice znali ze studií, ale tehdy politicky stáli proti sobě: Lamser musel jako „bývalý člověk“ odejít, zatímco komunista Kaláb udělal velkou kariéru. V roce 1960 byl už profesorem a děkanem filosofické fakulty a současně ředitelem Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy (tzv. Kalábwerku, resp. pozdějšího Machoninwerku). Po rozpačitých začátcích společenskovědní fakulty nové Univerzity 17. listopadu, která měla zajistit vzdělávání soudruhů ze spřátelených zemí třetího světa, dostal Kaláb v roce 1963 úkol věci napravit. Potřeboval k tomu ovšem schopné lidi, a těch nebylo nazbyt. Proto dostal příležitost i Lamser.

Nový děkan jej na Univerzitě 17. listopadu prosadil jako externího spolupracovníka (zprvu jenom kvůli výuce jazyků), zařídil jeho aspiranturu (Lamserovou kandidátskou prací byly Možnosti užití statistiky v sociologickém výzkumu), a když o dva roky později přecházel do funkce ředitele nově zřízeného Sociologického ústavu Akademie věd, prosadil si jej jako vedoucího oddělení výzkumných metod. Sociologie měla být tehdy v Československu vybudována rychle a prakticky z ničeho, přičemž již od Klofáčovy a Tlustého *Současné empirické sociologie* (1959) se vědělo, že v jejím základě by měly stát moderně pojaté kvantitativní výzkumy. Lamserovo dávné studium, další pracovní orientace i samostudium z něj přitom učinily ne-li skutečně jediného, tedy jednoho z mála odborníků, schopných nadto recipovat také aktuální přístupy západní vědy.

Nebylo to ovšem „zadarmo“, Lamser byl donucen podepsat spolupráci se Státní bezpečností. Přesto bylo jeho jmenování bezprecedentní, stejně jako volnost, kterou při budování metodologického oddělení dostal. Obklopil se mladými lidmi, dvěma ekonomkami, matematikem a právníkem – absolventy filosofické fakulty šmahem odmítl jako nakažené marxismem. Nezůstalo však jen u vedení a organizace výzkumné práce, to, co se za obtížných podmínek sám naučil, Lamser maximálně předával dál prostřednictvím výuky a publikací. V rámci Československé sociologické společnosti zřídil metodologický kurz, jímž prošlo několik desítek zájemců (od akademiků až po podnikové sociology), a předsedal také mezinárodní škole matematických metod v sociálních vědách, která se pod hlavičkou UNESCO konala v Prachovských skalách (1966).

Souběžně vydal dvě základní učebnice, *Základy sociologického výzkumu* (1966) a *Statistika pro sociology* (1970), z nichž vycházela celá tehdejší generace sociologů.

Nebyly to ovšem jenom „řemeslné kuchařky“, autor si kladl obecnější cíle a své práce budoval na širší gnoseologické perspektivě. Proto také v další knize *Komunikace a společnost* (1969) představil sociologické výzkumy jako svébytné typy komunikace a zamýšlel se nad jejich důsledky, v podstatě i z pozic filosofie komunikace a mediálních studií. Propojování sociální teorie s empirickým výzkumem, nebo alespoň důkladné promýšlení, jak prostřednictvím empirického materiálu odpovědět na netriviální otázky provozu moderní společnosti, bylo nejspíš Lamserovým nejosobnějším zájmem. Skutečným průnikem „staré“, na velké otázky zaměřené sociologie, jejíž poslední výdobytky představovala chicagská škola, a současně aktuálních sociologických a statistických přístupů a procedur, který Lamser společně s mladšími kolegy Taťánou Kratěnovou a Alenou Vodákovou alespoň naznačili ve studii *Ekologická analýza* (1967).

Vedle toho na sklonku šedesátých let zaštitil a zorganizoval českou část velkého mezinárodního výzkumu názorových vůdců, stačil ještě habilitovat a odjet na stáž na Kolumbijskou univerzitu – s P. F. Lazarsfeldem se dobře znal již několik let. Překvapivě se do Československa vrátil, ovšem s nástupem tzv. normalizace všechno bez výsledku skončilo. Sociologický ústav byl prostřednictvím včlenění do Ústavu pro filosofii a sociologii zlikvidován, Lamser propuštěn, výsledky výzkumů ani inovativní teoretické práce již nebyly publikovány. Další komplikace přinesl osobní život.

Lamser sice nemusel obor úplně opustit (napřed se vrátil k sociálnímu lékařství, na počátku sedmdesátých let zakotvil v resortním Výzkumném ústavu sociálního rozvoje a práce), ztratil však možnosti publikovat, natož rozvíjet mezinárodní spolupráci. Po hektické druhé polovině šedesátých let, kdy přes všechna omezení mohl začít opožděnou akademickou kariéru a dosáhl v ní zasloužených úspěchů, to byla tvrdá rána, navíc se dostal pod tlak Státní bezpečnosti. Patrně ho vydírali. Lamser proto začal uvažovat o emigraci, a když v zimě 1977 podepsal Chartu 77, byl pro ni i formální důvod – již v říjnu mu úřady umožnily vystěhování, do západního Německa odešel s celou rodinou. Status uprchlíka nicméně také nebyl ničím záviděníhodným a trvalo několik let, než získal v podstatě asistentské místo na univerzitě v Bielefeldu. Jeho české publikace přirozeně nikoho nezajímaly, a znalosti i kontakty výjimečné za železnou oponou byly ve svobodném akademickém světě běžné. Na druhou stranu o Lamserových kvalitách svědčí, že mohl začít novou univerzitní kariéru až těsně před šedesátkou.

O bielefeldském působení Václava Lamsera mnoho nevíme. Učil na univerzitě (dlouho jen na dočasné kontrakty) a příležitostně publikoval, do dravého publikačního boje se však již nedokázal – možná ani nechťel – zapojit, a proto jeho akademické postavení nebylo nikterak pevné. Vzpomínky se také rychle vytratily, protože když Michal Illner v devadesátých letech zjišťoval informace o zahraničním angažmá svého učitele, nedobral se už prakticky ničeho. Lamser byl v té době již mrtev, zemřel 14. ledna 1986 (často uváděné datum 26. ledna je chybné). Bez fanfár tak skončil nadějný, ale kvůli vnějším okolnostem jenom částečně využitý talent, jeden z největších přinejmenším v poválečné české sociologii.

Neskončil ale marně. Rychlý rozvoj empirických výzkumů v šedesátých letech i později by byl bez Lamserova přínosu podstatně obtížnější a pomalejší, kromě již jmenovaných měl velký vliv třeba i na Jana Řeháka. Již jenom tím se Václav Lamser zásadně zasloužil o českou sociologii, k tomu přidejme osobní příklad hloubavého a inovativního, především ale zásadového a věřím, že i čestného člověka. Takových věru nebylo mnoho a jejich ztráta českou společnost dramaticky ochudila.

*Zdeněk R. Nešpor
s pomocí Aleny Vodákové
Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
zdenek.nespor@soc.cas.cz*